

УДК 159.9:34.01

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2023-1-8>

Розов Віталій

*кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри професійної психології
Національної академії Служби безпеки України*

СИСТЕМА ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК ЗАХИСТ ВІД ДЕСТРУКТИВНИХ ВПЛИВІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Стаття містить результати системного аналізу проблеми особистісної безпеки правоохоронців під час виконання завдань професійної діяльності та в повсякденних, позаслужбових ситуаціях. З позицій системного аналізу представлена концептуальна модель особистісної безпеки правоохоронців.

Погляди автора ґрунтуються на авторських розробках проблем психологічного забезпечення в екстремальних ситуаціях, психологічної підготовки та адаптивних здібностей співробітників до діяльності в умовах професійного та травматичного стресу.

Стаття містить концептуальні та прикладні аспекти проблеми особистісної безпеки правоохоронців. Розглядаються її складові для захисту від актуальних, реальних і ймовірних ризиків та небезпек та особистісної цілісності співробітників, їх професійної успішності, надійності й захищеності.

Особистісна безпека розглядається як ієрархічне структурне утворення, що проявляється на різних рівнях індивідуальності: біологічному, підсвідомому, психодинамічному, емоційно-вольовому, характерологічному, комунікативному, соціально-психологічному тощо. Вона пов'язана із захистом від небезпечних, загрозливих явних та прихованих зовнішніх і внутрішніх впливів.

У широкому сенсі особистісна безпека є станом повного фізичного, соціального й духовного добробуту, який обумовлюється внутрішніми (фізичними, психологічними) та зовнішніми (соціальними, економічними тощо) чинниками. У цьому контексті безпечна поведінка сприяє вивченню, виявленню, ослабленню, усуненню, попередженню, відбиттю, ліквідації небезпек і загроз, які можуть завдати серйозної шкоди психологічній цілісності людини, її психофізіологічному стану, здоров'ю, життю, майну тощо.

Особистісна безпека складається зі структурних елементів на кожному ієрархічному рівні індивідуальності, від соціального до біологічного.

Ключові слова: особистісна безпека, когнітивна безпека, емоційно-вольова безпека, комунікативна безпека, соціально-психологічна безпека, особиста безпека.

Rozov Vitalii

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Professional Psychology
of National Academy of the Security Service of Ukraine*

PERSONALITY SAFETY SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS PROTECTION AGAINST DESTRUCTIVE INFLUENCES DURING WAR

Abstract. The article contains the results of a systematic analysis of the problem of personality safety of law enforcement officers during the performance of professional tasks and in everyday, off-duty situations. A conceptual model of personality safety of law enforcement officers is presented from the standpoint of system analysis. The author's views are based on the author's development of the problems of psychological support in extreme situations, psychological training and adaptive abilities of employees to work in conditions of professional and traumatic stress.

The article contains conceptual and applied aspects of the problem of personality safety of law enforcement officers. Its components are considered for protection against actual, real and probable risks and dangers and the personality integrity of employees, their professional success, reliability and security.

Personality safety is considered as a hierarchical structural formation that manifests itself at different levels of individuality: biological, subconscious, psychodynamic, emotional-volitional, characterological, communicative, social-psychological, etc. It is associated with protection from dangerous, threatening overt and hidden external and internal influences.

In a broad sense, personality safety is a state of complete physical, social and spiritual well-being, which is determined by internal (physical, psychological) and external (social, economic, etc.) factors. In this context, safe behavior contributes to the study, detection, weakening, elimination, prevention, repulsion, liquidation of dangers and threats that can cause serious damage to the psychological integrity of a personality, his psychophysiological state, health, life, property, etc.

Personality safety consists of structural elements at each hierarchical level of individuality, from social to biological.

Keywords: personality safety, cognitive safety, emotional and volitional safety, communication safety, social and psychological safety, personal safety.

Вступ. Важливою проблемою сьогодення є забезпечення особистісної безпеки фахівців, які здійснюють діяльність в умовах бойових дій. За таких умов існує велика кількість ситуацій, які є загрозливими та небезпечними, характеризуються високим ризиком для життя та здоров'я, особистісної цілісності, психологічної інтегрованості та безпеки.

Невизначеність, раптовість впливу, дефіцит часу на виконання завдань, конспіративність, небезпека, агресивне ставлення з боку кримінального середовища можуть призвести до певних фізичних і психологічних втрат, що є чинником ризику на зниження боєздатності, неадаптивним змінам психофізіологічного стану, загрози для життя та здоров'я, порушення діяльності, індивідуальної та колективної безпеки правоохоронця.

Постійне перебування в екстремальних і надзвичайних ситуаціях потребує низки професійно-важливих умінь і навичок, які пов'язані з ефективним виконанням службових завдань та забезпеченням власної безпеки, з оцінкою та прогнозуванням ситуації, оцінкою ризиків і загроз, зі здатністю приймати адекватні, оперативні, зважені рішення. Це може суттєво підвищити власну надійність та працездатність.

Вирішення завдань теоретичного та прикладного аналізу проблеми особистісної безпеки правоохоронців дозволить намітити шляхи їх практичної загальної та спеціальної підготовки до виконання завдань у бойових ситуаціях із мінімальними особистісними та соматичними втратами.

Існує достатньо понять на позначення захисту особистості від небезпек: «особиста безпека», «безпека життєдіяльності», «інформаційна безпека», «психологічна безпека», «соціально-психологічна безпека» («humansecurity»), «psychological safety» тощо. Термін «безпека» відбиває захищеність інтересів суспільства та особистості від різноманітних загроз. Поняття «небезпека», своєю чергою, це можливість здійснення чогось ризикованого, небажаного, загрозливого для життя та здоров'я.

Питанням безпеки особистості правоохоронців присвячена достатня кількість публікацій. В окремих із них акцентується увага на психологічних аспектах проблеми, а саме розглядуване явище описується терміном «психологічна безпека», яка структурно складається з таких складових: морально-комунікативної, мотиваційно-вольової, ціннісно-сислової та внутрішнього комфорту [1].

Серед досліджень виділяються також праці з проблеми особистої безпеки, присвячені фізичному захисту фахівця, аналізу ризиків і загроз для його фізичного існування [2]. Особиста безпека також має психологічні аспекти: психологічна готовність до забезпечення особистої безпеки, мотивація особистої безпеки, ризикована поведінка, проблема віктимності в контексті аналізу загроз для життя і здоров'я [3]. Низка публікацій присвячена питанням інформаційно-психологічної безпеки, психологічної безпеки, комунікативної безпеки, безпеки життєдіяльності тощо [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11].

Однак, попри наявний корпус публікацій із суміжних проблем та окремих психологічних аспектів безпеки, проблемі особистісної безпеки правоохоронців приділяється, на наш погляд, недостатньо уваги. Бракує єдиного концептуально-прикладного підходу, який дозволить моделювати та спланувати практичні заходи з особистісної безпеки, розробити цільову програму психологічної підготовки співробітників до забезпечення власної особистісної безпеки під час виконання завдань діяльності та у повсякденному житті.

У зв'язку з цим розробка теоретичних і практичних засад *особистісної безпеки* правоохоронців стає однією з найважливіших задач сучасної професійно-прикладної психології.

Мета статті – аналіз концептуальних і прикладних питань особистісної безпеки правоохоронців, розгляд її складових для захисту від наявних ризиків і небезпек та особистісної цілісності співробітників, їхньої професійної успішності, надійності та захищеності.

Погляди автора ґрунтуються на оригінальних розробках проблем психологічного забезпечення в екстремальних ситуаціях, психологічної підготовки й адаптивних здібностей співробітників до діяльності в умовах професійного та травматичного стресу [12; 13; 14].

Виклад основного матеріалу. Психологічний зміст небезпеки відбиває усвідомлення співробітником того, що певні обставини, поведінка іншої особи, дія стихійних сил природи чи натовпу, аварія або катастрофа, можуть привести до нещасного випадку, заповдіяти йому фізичну й психологічну шкоду, потрапляння в небезпечні обставини і ймовірно привести до загибелі або втраті здоров'я. Усвідомлення небезпеки супроводжується сильними негативними емоціями та неадаптивними психофізіологічними станами.

Психофізіологічним захистом, адаптивним ресурсом у цьому випадку може стати відповідна професійно-психологічна підготовка та готовність виконувати завдання в екстремальних ситуаціях. Така готовність на мотиваційному рівні включає потребу та установку на безпеку і виживання; на особистісному та когнітивному рівнях – сформовані психологічні якості, які обумовлюють адекватну оцінку обставин, ухвалення оперативних й правильних рішень, самовладання в ситуаціях небезпеки; на функціонально-операційному рівні – володіння надійними та безпечними способами виконання професійних дій.

У правоохоронній діяльності багато джерел небезпеки. Вони можуть бути явними (напад, агресія, відкритий конфлікт, очевидний деструктивно-інформаційний вплив, пряма загроза для життя та здоров'я), неявними та прихованими (маніпулятивний та деструктивний вплив, латентний конфлікт, прихована вербальна агресія), які складно розпізнати. Сьогодні відомі психотехнології, за допомогою яких може здійснюватися деструктивний вплив на особистість, пов'язаний із використанням досягнень психіатрії та психології у злочинних цілях. До них можна віднести психотехнології «бойового НЛП», психотехнології впливу у тоталітарних сектах, у терористичних організаціях. Завдання впливу таких психотехнологій такі: викликати межовий стан чи психічний розлад; довести до самогубства, суттєво знизити впевненість у власних силах, зруйнувати взаємостосунки, демотивувати поведінку та діяльність тощо [15].

У контексті деструктивного впливу на людину показовою була «програма біодеградації», яку розробили у радянських спецслужбах і яка вико-

ристовувалась активно «Штазі» у НДР. Ця програма передбачала руйнування особистості таємними методами спецслужб, зокрема за допомогою агентів та інформаторів. Руйнації стосувалися приватного життя особи, її кар'єри, здоров'я. За допомогою психологічних методів складався психологічний портрет об'єкта «біодеградації» з підвищеною увагою до його слабкостей, вразливості, які використовувались як «Ахіллесова п'ята» для жорстких маніпуляцій. Завданнями програми були:

- комплексна дискредитація особи через створення та поширення неправдивих, але схожих на правдиві чуток, які її компрометують;
- організація невдач у роботі та соціальному житті з метою зниження впевненості;
- вплив на переконання, ідеали особи, сенс її життя з метою викликати сумніви в адекватності власних поглядів;
- сприяння формуванню в організаціях і групах нездорового клімату, атмосфери недовіри, підозрливості, нездорової конкуренції, з натяком на те, що до цього причетна особа, яка є об'єктом «програми біодеградації».

У результаті реалізації цієї програми виникали симптоми психічних розладів, бажання та реальні дії щодо самогубства, дехто залишався без роботи та засобів існування [16]. Сучасні дані свідчать про те, що жертвами «програми біодеградації» стали понад 10 000 осіб.

Ще одним історичним прикладом деструктивного впливу на особистість є система каральної психіатрії. Вона полягала у зловживанні психіатрією, використанні психіатрії у немедичних цілях із метою підтримки авторитарної радянської влади. Для каральної психіатрії притаманні зловживання психіатричним діагнозом, який будовався на основі збору даних про поведінку особи та її висловлювання. Такий «діагноз» встановлювався за «політичним рішенням» разом із неправомірним утриманням в ізоляції; токсикогенним лікуванням хвороби, якої не існувало [17].

Використання досягнень сучасної психології та психіатрії також використовуються у масштабних інформаційно-психологічних операціях проти України, її громадян України та військових. Серед завдань психологічної війни проти України є вплив на настрої та емоційні стани; вплив на переконання; вплив на поведінку представників влади, великих і малих груп та окремих осіб. Це, зокрема, формування громадської думки, налаштування проти чинної влади, провокування різноманітних конфліктів, залякування, дезінфор-

мація, зниження морального духу громадян та військових [7].

Під час ворожих ПСО здійснюється системний вплив на особистість, який спрямований на всі її рівні, від соціального до біологічного. Тому захиститися можна, побудувавши цілісну ієрархічно організовану систему особистісного захисту, особистісної безпеки, яка захищатиме від прямої чи прихованої загрози, нещасного випадку, стресу, небезпечного інформаційного впливу тощо.

Під небезпечними (загрозливими) ситуаціями розумітимемо небажані події, які при певній зміні обставин, могли би виявитися причиною дестабілізації особистості, порушення її цілісності. Окремими формами таких дестабілізацій можуть бути: професійний стрес; професійна деформація; поведінкові девіації; неадекватне реагування; втрата пильності; амнезії; підвищення слабкості та віктимності, що провокує на злочин; демотивація поведінки та діяльності; дезадаптивні психосоматичні реакції; психічні розлади та межові стани.

Забезпечення власної безпеки є своєрідним захистом від небезпечних впливів, і, відповідно, різних форм особистісної дестабілізації та дезінтеграції. Насамперед це повинно стосуватися правоохоронців, які разом з іншими представниками сил безпеки та оборони стоять на захисті безпеки громадян.

Розглянемо робоче визначення поняття «особистісна безпека». Особистісна безпека – це ієрархічне структурне утворення, що виявляється на різних рівнях індивідуальності: біологічному, підсвідомому, психодинамічному, емоційно-вольовому, характерологічному, комунікативному, соціально-психологічному тощо. Особистісна безпека пов'язана із захистом від небезпечних, загрозливих явних і прихованих зовнішніх і внутрішніх впливів.

Поняття «безпека» в особистісному контексті відбиває повну відсутність зовнішніх небезпек, загроз, збитків, у поєднанні з особистісними рисами, психічними станами та процесами, які забезпечують антиципацію ризиків і небезпек, захистом, готовністю до безпечної поведінки у загрозливих умовах, саморегуляцією. Це обумовлює безпечну поведінку, захист від психологічних, фізичних і майнових збитків, психічних чи фізичних травм. Важливими критеріями особистісної безпеки є відсутність таких травм і потенційна можливість їхнього уникання або подолання.

У широкому сенсі особистісну безпеку закономірно розглядати як стан повного фізичного, соціального й духовного добробуту, який детермінується внутрішніми (фізичними, психологічними) та зовнішніми (соціальними, економічними тощо) чинниками.

У цьому контексті безпечну поведінку ми розуміємо як таку, що сприяє вивченню, виявленню, ослабленню, усуненню, попередженню, відбиттю, ліквідації небезпек і загроз, які можуть завдати серйозної шкоди психологічній цілісності людини, її психофізіологічному стану, здоров'ю, життю, майну тощо [13].

Зміст безпеки включає об'єктивну та суб'єктивну реальність, яка відбиває у свідомості те, що екстремальні ситуації можуть привести до нещасного випадку, заподіяти фізичної та психологічної шкоди, спричинити потрапляння до небезпечних умов, спричинити загибель. Усвідомлення того, що ворожий обстріл, аварія або катастрофа, поведінка іншої особи, дія стихійних сил природи чи натовпу, як правило, супроводжується сильними емоціями, негативним психофізіологічним станом. Для подолання такого стану, реалізації безпечної поведінки у таких умовах, правоохоронець повинен володіти певними психологічними компетенціями із забезпечення власної безпеки, тобто бути психологічно готовим до дій у типових загрозливих ситуаціях. Такій готовності сприяють сформована особистісна установка на безпеку та виживання; володіння надійними й безпечними способами дій; когнітивні ресурси, які дозволяють адекватно оцінювати та прогнозувати небезпеку, ухвалювати оперативні правильні рішення; емоційно-вольові ресурси – не втрачати самовладання у хвилини небезпеки.

Авторська структура особистісної безпеки має такий вигляд.

Особистісна безпека складається зі структурних елементів на кожному ієрархічному рівні індивідуальності. Вважаємо, що рівень доцільно виділяти за «мішенню» ймовірного деструктивного впливу. Вплив може порушити механізм адаптивного функціонування та призвести до дезадаптації, порушення механізмів регуляції на будь-якому рівні чи в цілісній системі.

Зокрема, соціально-психологічна безпека важлива й актуальна при перебуванні у деструктивній малій чи великій групі, секті, у ситуаціях реального або потенційного мобінгу, булінгу, конфлікту, при виникненні небезпечної поведінки натовпу. Опанування знаннями та вміннями без-

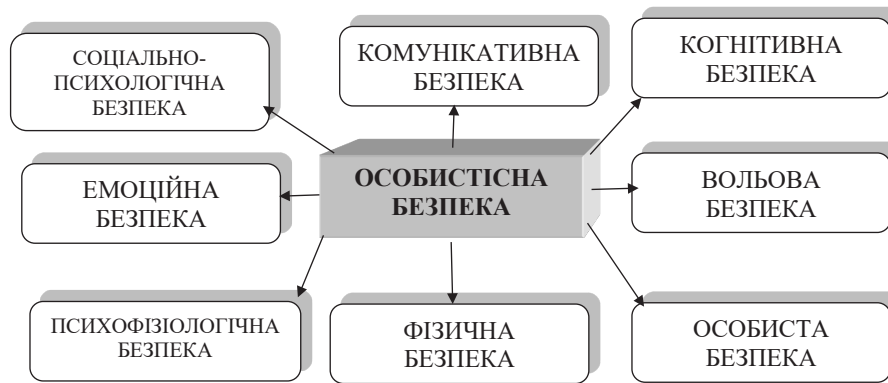

Рис. 1. Структура особистісної безпеки

печної поведінки у таких ситуаціях, є захистом від соціально-психологічних небезпек.

Комунікативна безпека особистості вкрай важлива у ситуаціях, які пов'язані з вимушеними контактами з особами зі злочинного, деструктивного середовища, токсичними та важкими особистостями. Вимушені контакти забезпечують виконання правоохоронцем професійних завдань. Вони за своїм функціоналом повинні отримати інформацію, зберегти таємницю, вплинути на особу чи групу осіб. При цьому важливо не потрапити під маніпулятивний вплив, оцінити правдивість наданої інформації під час спілкування, безпечно вийти із ризикованої та загрозованої комунікативної ситуації, яка, ймовірно, може бути пов'язана з проявами кримінальної агресії – важливі комунікативні вміння правоохоронця [12].

Когнітивна (інформаційно-психологічна) безпека особистості, що пов'язана з захистом від інформаційних загроз, які можуть призвести до зміни переконань, ставлень, провокувати до дій, які містять небезпеку для інших людей та самого себе, змотивувати до вчинення девіантних та адиктивних вчинків і дій, цивільноправових, адміністративних і кримінальних деліктів, дій, які виправдовують протиправну поведінку. Когнітивна безпека захищає правоохоронця від нав'язаного зовні розуміння ситуації та індивіда, від деструктивного, шкідливого, зокрема для здоров'я, стилю мислення.

Емоційна безпека – це стан, який характеризується впевненістю, відчуттям довіри до оточення, відсутністю дезадаптивних емоцій, ситуативних емоційних розладів. Емоційна безпека обумовлює прояв власної автентичності, відсутність ризиків бути незрозумілим, відчуття взаєморозуміння та взаємного співчуття, співпереживання. Емоційна

безпека сприяє комфортному емоційному стану, мінімізації стресогенних впливів. Емоційна безпека може бути розвинена шляхом посилення емоційного інтелекту (EQ), опанування способами психічної саморегуляції, вправленням у навичках емоційної підтримки та емоційного, емпатичного спілкування.

Вольова безпека особистості є вкрай актуальною для осіб, які виконують професійні обов'язки в екстремальних ситуаціях, у ситуаціях із загрозою для життя, з великою кількістю перешкод на шляху до мети. Тут характерним стають необхідність проявляти вольове зусилля, забезпечувати вольовий стан, який необхідний для досягнення професійної мети; гостра потреба проявляти вольові якості. Уникнути порушень вольової поведінки, її регуляції та розладів, здатність прогнозувати обставини, в яких ймовірні ситуації пригнічення волі, можливо завдяки забезпеченню власної вольової безпеки, розвитком і тренуванням вольових якостей і станів особистості.

Психофізіологічна безпека забезпечує оптимальний психофізіологічний стан та успішну адаптацію та адаптивність в екстремальних ситуаціях, відсутність перевтоми, надмірної напруги, негативних сомногенних станів, збереження психосоматичного здоров'я під впливом загрозливих психогенних та соматогенних чинників, впливу харчової, алкогольної та інших видів адиктивної поведінки.

Фізична безпека пов'язана з дотриманням оптимального режиму праці та відпочинку, здорового способу життя, раціонального харчування, підтриманням достатнього рівня фізичної активності, дотриманням правил фізичної гігієни та психогігієни, корисних форм дозвілля тощо. Фізична безпека людини визначається захищеністю від будь-яких шкідливих впливів на орга-

нізм людини, відсутністю ризиків для існування, комфортністю існування.

Особиста безпека правоохоронця пов'язана з ймовірними ситуаціями вчинення злочинів проти нього, віктимністю як характеристики жертви злочину, що може призводити до нещасних випадків, смерті, втраті або пошкодженні майна.

Запропонована класифікація має практичне спрямування, оскільки описує реально присутні загрози та захист від них. Це може стати основою для реалізації практичних завдань формування у правоохоронців якостей, знань, вмінь і навичок, які допоможуть самотужки справлятися з загрозами та небезпеками, надійно виконувати професійні обов'язки, зберігаючи при цьому індивідуальну та корпоративну безпеку.

Зміст і логіка опанування професійно-прикладними компетенціями з особистісної безпеки може складатися з наступних інформаційних і прикладних блок-модулів:

- інформація щодо небезпек, загроз і ризиків: соціально-психологічних, когнітивних (інформаційно-психологічних), комунікативних, емоційно-вольових, психофізіологічних, фізичних тощо;
- статистика співробітників, які потрапили у небезпечні умови, отримали гострий чи травматичний стрес; піддалися деструктивному впливу, були поранені чи вбиті при виконанні службових обов'язків та у позаслужбовий час, потрапили у ДТП та інші небезпечні ситуації; мали дезадаптивні психосоматичні реакції, адаптаційний чи психічний розлад тощо;
- аналіз та узагальнення причин статистики виникнення фактів порушення особистісної безпеки, загибелі, поранень, нещасних випадків і потрапляння в інші небезпеки;
- повна та часткова психологічна характеристика особистості, поведінки та віктимологічний «портрет» співробітників, які стали жертвами;
- повна та часткова психологічна характеристика особистості співробітника та його поведінки, який здатний ефективно забезпечити власну особистісну безпеку;

– складові, чинники та умови, що сприяють особистісній безпеці співробітника;

– розуміння співробітником того, що відбувається з особистістю та організмом у небезпечній ситуації; знання щодо неадаптивних станів, можливих психосоматичних реакцій, психічних розладів та інших психічних та фізичних втрат;

– знання та вміння застосовувати методи саморегуляції та адаптивну копінг-поведінку для подолання неадаптивних станів, розвивати власну резиліентність;

– тактика поведінки з психологічного забезпечення та рекомендації щодо правил поведінки з особистісної та корпоративної безпеки.

Висновки. Критеріями особистісної безпеки співробітника є 1) відсутність фізичних і психічних втрат, травм, фізичних і психічних розладів різного генезу внаслідок існування небезпечних службових і позаслужбових ситуацій; 2) ефективне соціальне та професійне функціонування.

Психічна діяльність із забезпечення власної особистісної безпеки включає:

- уміння розпізнавати реальні загрози, які виходять із ситуацій, від конкретної особи, власного стану, групи чи натовпу;
 - уміння прогнозувати можливі небезпеки;
 - уміння швидко заспокоюватися або швидко мобілізуватись у залежності від ситуації;
 - уміння приймати адекватне рішення щодо власної *авіктимної* поведінки: уникнення небезпеки; конкретних дій щодо подолання ситуацій; навичок спостереження й фіксування небезпеки.
- Для подальшого системного розв'язання проблем особистісної безпеки необхідно:
- визначити перелік типових небезпечних ситуацій, що мають місце у правоохоронній діяльності;
 - розробити алгоритми професійних дій, які дозволяють досягти результатів із мінімальними ризиками;
 - розробити цільову програму психологічної підготовки до забезпечення власної особистісної безпеки та використанню способів безпечної поведінки.

Список використаних джерел

1. Приходько І. І. Діагностика психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності : методичний посібник. Харків : НАНГУ, 2017. 76 с.
2. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків: науково-практичні рекомендації / Г. О. Юхновець та ін. Київ : НАВСУ, 1999. 72 с.
3. Криволапчук В. О., Тодуров І. М. Особиста безпека : навчально-практичний посібник. Київ : ВПЦ МВС України, 2006. 169 с.
4. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України : аналітична доповідь. *Національна безпека і оборона*. 2001. № 1. С. 2–59.

5. Бойко С. Т. Психологічна безпека особистості в умовах розірваного інформаційного простору. *Психологія: теорія і практика*. 2019. № 1 (3). С. 32–43.
6. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін / М. М. Слюсаревський та ін. Київ : Талком, 2020. 318 с.
7. Мегель А., Яремчук М. Ворожі ППСО. Як визначити та протистояти. Київ : Вид. дім «СКІФ», 2023. 96 с.
8. Kim S., Lee H., Connerton T.P. How psychological safety affects team performance: mediating role of efficacy and learning behavior. *Frontiers in psychology*. 2020. № 11. P. 1581.
9. Newman A., Donohue R., Eva N. Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human Resource Management Review*. 2017. № 27 (3). P. 521–535.
10. Frazier M. L., Fainshmidt S., Klinger R. L., Pezeshkan A., Vranceva V. Psychological safety: A meta-analytic review and extension. *Personnel Psychology*. 2017. № 70 (1). P. 113–165. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/peps.12183>.
11. The Best Books About Psychological Safety. Psychological Safety. 2020. November № 10. URL: <https://psychsafety.co.uk/psychological-safety-books/>.
12. Розов В. І. Комунікативна підготовка співробітників правоохоронних органів: навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2015. 160 с.
13. Розов В. І. Психологія особистісної безпеки правоохоронців: навчальний посібник. Київ : КНТ, 2017. 130 с.
14. Розов, В. І. Психологічна готовність правоохоронців до виконання оперативно-бойових завдань в екстремальних ситуаціях. *Психологічний журнал*. 2023. № 10. С. 46–53. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.10.2023.285320>.
15. Сучасні технології нейролінгвістичного програмування: навчальний посібник / В. М. Петрик та ін. Київ : «Центр навчальної літератури», 2020. 200 с.
16. Психологічні тортури та прийоми роботи радянських спецслужб. Published, 2015/ URL: <https://cripo.com.ua/stories/?p=200881/> (дата звернення: 15.07.2023).
17. Глузман С. Ф. Етіологія зловживань у психіатрії: спроба мультидисциплінарного аналізу. *НейроNews: психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2010. № 1 (20). URL: <https://neuronews.com.ua/ru/archive/2010/1%2820%29/article-260/etiologiya-zloupotrebleniy-v-psihiatrii-popytka-multidisciplinarnogo-analiza#gsc.tab=0>.
18. Яковенко С. І. Небезпека і ризик в контексті професійно-психологічної підготовленості співробітників внутрішніх справ. *Психологія і право*. 2011. № 1. С. 1–10.